

Gyógyszerészettörténeti közlemények

Gyógyszerészet 24. 63—68. 1980.

Kájoni János hasznos orvoskönyve és forrásai

MIKLÓSSY V. VILMOS

1. ábra. Kájoni János (1629—1687)

Kájoni János születésének 350. évfordulójára emlékezve a szerző kritikailag értékeli a XVII. századbeli neves csíksomlyói polihisztor orvosbotanikai munkáságát. Kájoniit a művelődéstörténet leginkább a róla elnevezett zenei antológia, az ún. Kájoni-kódex és az általa létrehozott csíksomlyói nyomda révén emlegeti. Sajnos az idők folyamán kéziratos munkáinak — kettő kivételével — nyoma veszett. Eltűntek vagy még ismeretlen helyen lappanganak (!), s így Kájoni szellemi örökségének teljes felmérése is még mindig várat magára. Szerteágazó tevékenységeből talán a legkevésbé ismert, de az utóbbi években legvitatottabb éppen botanikai, illetve orvosbotanikai munkássága, hisz a herbáriumoknak nevezett kézirásos munkái csak másodkézből ismertesek.

A Kájoni-féle herbáriumok léteről csak néhány tanulmány utalásából, vagy a két világháború között megjelent közleményekből tudunk. A füveskönyvről először 1896-ban Rupp Kornél a Magyar Könyvszemle hasábjain tesz említést. 1909-ben Seprődi János a Kájoni-kódexről írt értekezésében [4] — miközben Kájoni műveit sorolja fel — két kéziratos herbáriumot említ. Adattal a századeleji Kájoni-kutató, a székelyudvarhelyi Ráduly Simon szakvizsgadolgozatából, illetve dr. Széchy Károly kolozsvári egyetemi tanár hagyatékában maradt jegyzetekből veszi. Ezek szerint Kájoniak két füveskönyve volt: 1. Magyar herbárium, amelyet függelékül írt egy latin nyelven megjelent „Ortus sanitatis” című növénytan munkához. Seprődi szerint ennek a herbáriumnak egyik oldaláról készült fényképmásolat Széchy hagyatékában van, amely „Kájoni kézirásában a kék és sárga liliumról meg a mezei kaporról szól”. 2. Nagy Magyar Herbárium, amely a somlyói könyvtárból nyomtatlanul eltűnt.

A természettudományos irodalom kezdetének számottevő alkotásai között tartjuk nyilván a füveskönyveket, az ún. herbáriumokat. Az első ilyen vonatkozású magyar nyelvű kézikönyv több mint negyszáz éve Kolozsvárott „az bódog emlékezetű Heltai Gáspár meghagyott felesége”-nek óvári nyomdájában jelent meg [1].

A nyomtatásban is sokszorosított természettudományi munkák mellett azonban jelentősek a kéziratban maradt orvosi, orvosbotanikai művek, valamint a nyomtatott könyvek helyettesítésére készült másolatok, kivonatok. A Lencsés György által összeállított Ars Medicatol a XVIII. századi

Zay Anna-féle Orvos könyvig egész sor kéziratos munkát említhetnénk [2]. E sorban művelődés- és tudománytörténeti szempontból igen számosztóvő Kájoni kézirásos herbárium.

Kájoni János (1629—1687) [3] — kinek éppen ez évben születésének 350. évfordulójára emlékezünk — román származású ferencrendi szerzetes, a XVII. századi Erdély jelentős „kultúrmunkás” volt. Tevékenységét főleg Csíksomlyón, Mikházán és Szárhegyen fejtette ki. Termékeny munkásságát, teremtő egyéniségét több mint húsz kéziratos vagy nyomtatásban is megjelent munkája fémjelzi. A művelődéstörténet leginkább a róla elnevezett zenei antológia, az ún. Kájoni-kódex és az általa létrehozott csíksomlyói nyomda révén emlegeti. Sajnos az idők folyamán kéziratos munkáinak — kettő kivételével — nyoma veszett. Eltűntek vagy még ismeretlen helyen lappanganak (!), s így Kájoni szellemi örökségének teljes felmérése is még mindig várat magára. Szerteágazó tevékenységeből talán a legkevésbé ismert, de az utóbbi években legvitatottabb éppen botanikai, illetve orvosbotanikai munkássága, hisz a herbáriumoknak nevezett kézirásos munkái csak másodkézből ismertesek.

A Kájoni-féle herbáriumok léteről csak néhány tanulmány utalásából, vagy a két világháború között megjelent közleményekből tudunk. A füveskönyvről először 1896-ban Rupp Kornél a Magyar Könyvszemle hasábjain tesz említést. 1909-ben Seprődi János a Kájoni-kódexről írt értekezésében [4] — miközben Kájoni műveit sorolja fel — két kéziratos herbáriumot említ. Adattal a századeleji Kájoni-kutató, a székelyudvarhelyi Ráduly Simon szakvizsgadolgozatából, illetve dr. Széchy Károly kolozsvári egyetemi tanár hagyatékában maradt jegyzetekből veszi. Ezek szerint Kájoniak két füveskönyve volt: 1. Magyar herbárium, amelyet függelékül írt egy latin nyelven megjelent „Ortus sanitatis” című növénytan munkához. Seprődi szerint ennek a herbáriumnak egyik oldaláról készült fényképmásolat Széchy hagyatékában van, amely „Kájoni kézirásában a kék és sárga liliumról meg a mezei kaporról szól”. 2. Nagy Magyar Herbárium, amely a somlyói könyvtárból nyomtatlanul eltűnt.

1914-ben Jénáki Ferenc Kájoni János énekes könyve és forrásai [5] című nyomtatásban is közzétett doktori értekezésében — habár a herbáriumról nem tesz említést — az illusztratív anyagok között közli a fent említett fényképmásolatot. Az 1920-as években a Kájoni-féle herbáriumról két jelentékenyebb közlemény is megjelent. Boros Fortunát „A Hírnök” (1922), Németh Gellért a „Pásztortűz” (1926) hasábjain [6] közölnek értékes

Lék Liliomnak nevezeti

Durch ein Gesetz der Republik ist bestimmt, dass die
Bücher und Zeitschriften, welche die gesetzliche Strafe erfordern,
in den Staaten der Vereinigten Staaten von Amerika nicht mehr
veröffentlicht werden. Ferner ist das Gesetz so geformt,
dass es die Veröffentlichung in den Staaten der Vereinigten
Staaten von Amerika verhindert.

Hoffmann

Dear Dr. John Wilson, I am writing this hasty note from my room in New York, to let you know that I have received your very kind letter, and I am sending you my reply. The new situation is so busy & full of work and difficult work, especially educational, that I have little time now to write. I am sending you a copy of my "Principles of Education," which is a treatise upon school life, literature, and higher study, which will give you an idea of the system of education here. I trust you may find it useful. This is the last I expect from me during my present year, though I hope to have time to add another article or two. Please excuse my delay in replying. I have been very busy, and have had no time to write. I hope to have time to do so in the future.

Sainte-Marguerite

Werkstätten und Läden am Flughafen angebaut.

Take up a pen and write a short history of your life, and then kindly furnish me with it so I may copy it in another volume. I shall be glad to have this kept on record. I am sending a copy of the present manuscript.

Merci Karen

Ferd. Flinck *1730* *mit Margaretha w. Hagenow* *1750* *und* *1752* *mit* *Georg* *und* *Barth.* *Wolff*

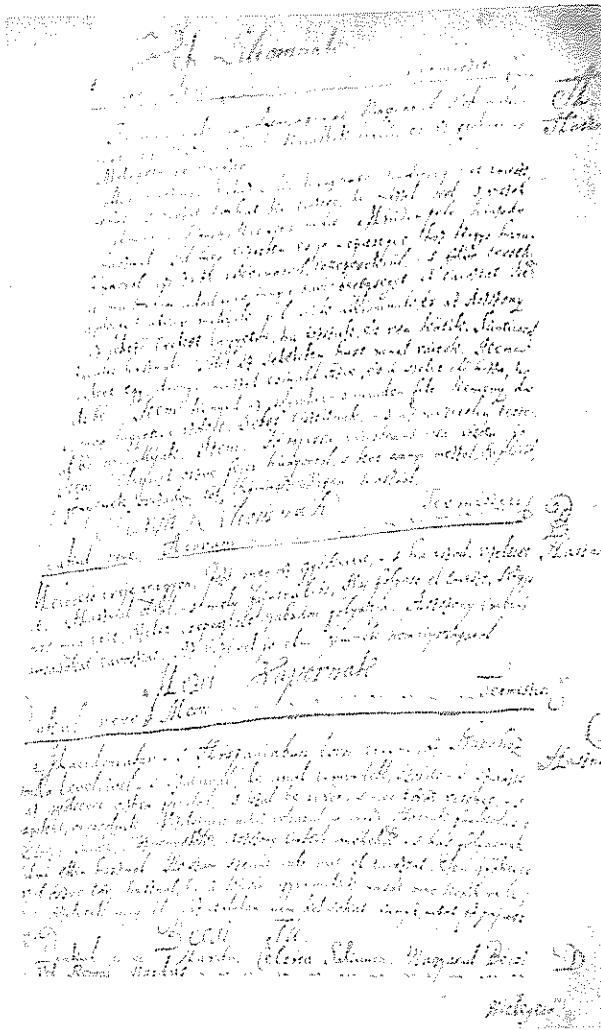
36 gabinete. 1870-2 - o que se vê é que só se pode dizer que
o resultado é ótimo. Apesar de serem dezenas de milhares de gabinetes
que se produziram, é sempre difícil dizer qual é o resultado final. O resultado
final é ótimo, mas é sempre difícil dizer qual é o resultado final.

2. ábra. Az eredeti Kájoni herbárium egyik oldala
(Jénáki disszertációjából)

adatokat. Ezekből a közleményekből — több zavart keltő adat mellett — tudjuk meg, hogy a negyedréttű Kájoni-herbárium 82, illetve 84 oldalon 244 gyógynövény ismertetését, latin és magyar elnevezését, leírását adja. Németh Gellért még a herbárium 15. oldaláról a „Veres Gyűrű fa” a „Berekenye fa”, a „Szilua fa”, a „Kökény” és a „Mondola fa” növénycikkét fénymásolatban „Mutatvány Kajoni Füvészkönyvből” címmel közli. Annak ellenére, hogy minden szerző még eredetiben ismerte, illetve ismerhette a kézirásos füveskönyvet, botanika, orvosbotanika történeti ismeretek hiján egyikük sem elemzi a herbáriumot részletesen és így magát Kájonit sem helyezik el a herbaristák sorában.

A többé-kevésbé ismert Kájoni-féle herbáriumról szóló közlemények szerint egyes kutatók (*Drăganu* 1927, *Bologa* 1955, *Spielmann* 1976) [7] Kájoni Jánost füveskönyve révén mint az első erdélyi tudós botanikusok egyikét tartják számon. Így jelentősége kétségtelennek tűnik a hazai botanika, illetve orvosbotanika történetében, hisz „Kájoni az első román származású tollforgató, aki orvosbotanikai művet írt” [8].

Kutatásaink során a Kájoni-féle herbáriumok közül sem az eredetit, sem a *Boros Fortunát* említette Ráduly Simon-féle másolatot nem sikerült megtalálnunk. A könyvészeti adatok alapos ellenőrzése révén az a megállapításunk, hogy Kájoni-

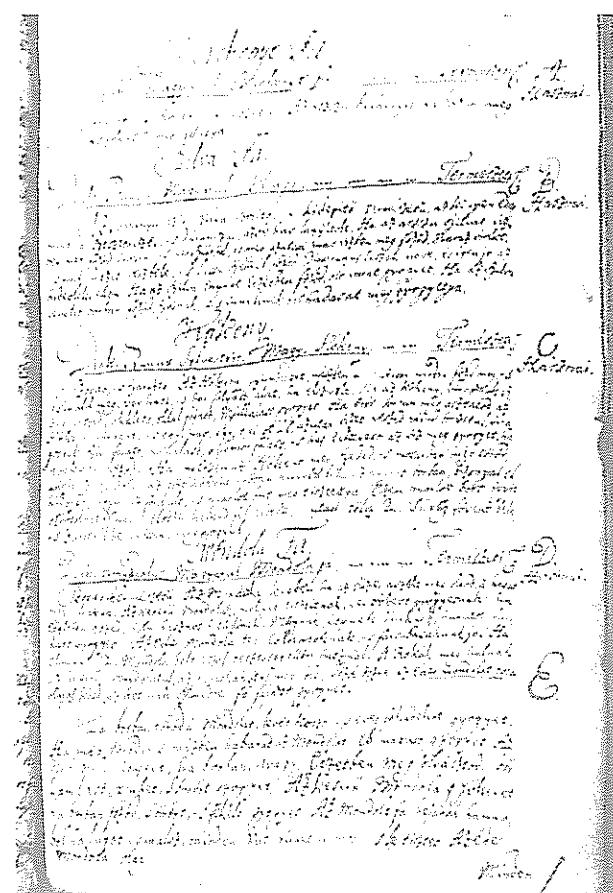
3. ábra. A Hasznos orvoskönyv első oldala

nak csak egy kézírásos füveskönyve volt. Ezt nevezi *Seprődi „Magyar herbáriumnak”*, erről írnak Borosék a huszas években és ebből való a két ismert fotókópia is. 1977-ben Székelyudvarhelyen a *Wenetsek*-félre hagyatékban rátaláltunk a Kájoni-herbárium egy eddig ismeretlen másolatára [9]. Az előkerült másolat részben bőrkötésben, keménytáblával védve fólió nagyságú. Papírjának vízjele túlnyomó részben a kétfejű sast ábrázolja, valamint ÁM és AR vízjel-monogramot tartalmazza. A kódexszerű kézírásos könyv írásjellege XVIII. századi. Más kéziratokkal összehasonlítva az 1700-as évek elejéről valónak véltük. Ezen véleményünket *Szabó T. Attila* akadémikus is megérőítette, a kézirat keletkezési idejét az 1700-as évek huszas-harmincas éveire helyezve.

Az előkerült másolat már címlapjában kiegészítésül szolgál az eddigi hézagos ismereteinkhez. Az időette kopott táblán a következő felirat olvasható: „Hasznos orvos könyv az fáknak és füveknek erejekből”, kissé alább „Egy Barátnak 1656. beli Szép Collectája Csiki Conventbeli Frater Johannes Kájoni Organistanak”. A másolat 48 oldalon 181 növénycikket tartalmaz, de az utolsó oldal végzava — a „Nadály” — a 182. növényt is jelzi. A Kájoni-féle herbáriumról szóló irodalom ismere-

tében csakhamar arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az előkerült kódexszerű kézírásos könyv hű másolata a *Seprődi* értekezésében említett és a Jénáki disszertációban közölt fotokópiának, valamint a Németh Gellért által közzétett „mutatványnak”. Mindkét fényképmásolat szövege egyként rövidítést leszámítva szóról-szóra, sőt betűről-betűre megtalálható a herbárium-másolatban. Az a tény, hogy az előkerült kézírásos füveskönyvben a két ismert fotokópia pontos másolatban, valamint a *Boros Fortunát* említette „alfabetikumos tárgymutató” is megvan, arra enged következtetni, hogy ha töredékében is, de a Kájoni-féle herbárium hiteles másolata került elő. Tekintettel arra, hogy az eredeti Kájoni füveskönyv 244 növényt és az előkerült másolattöredék csak 182 növényt sorol fel, így csak az eredeti mintegy 75%-át ismerjük teljes pontossággal. Ezért megállapításinkat az előkerült másolat anyagára, illetve az eredeti Kájoni-herbárium 75%-ára vonatkoztatjuk [10].

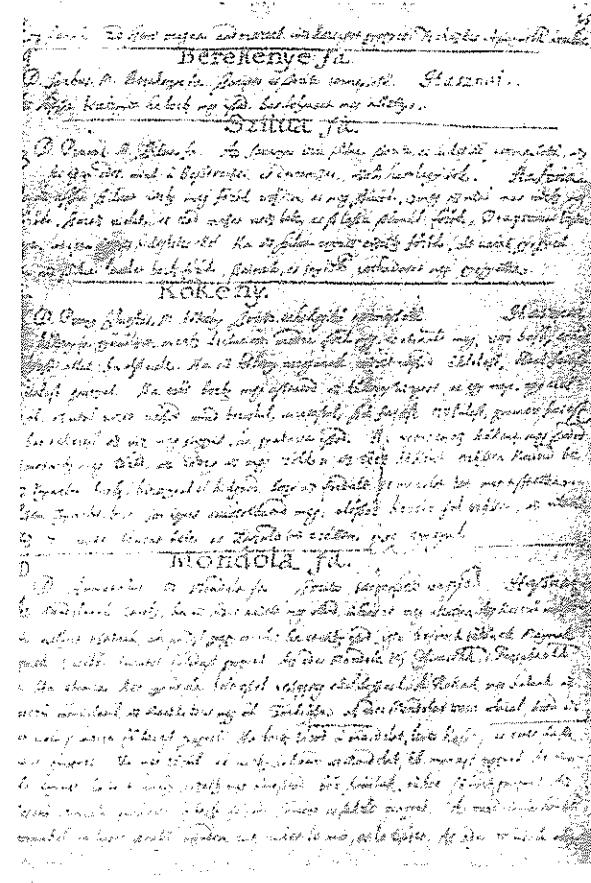
A füveskönyv növényeit elemezve nem tűnik igazoltnak az az állítás (*Boros* 1922, Németh 1926), mely szerint a Kájoni-féle herbárium csak az Erdélyben is megtalálható növényeket foglalja magába. Legalább is ezt igazolja a „*Cedrus fa*”, „*Cyprus fa*”, „*Palma fa*”, „*Pomagranata fa*” stb. növénycikknek jelentése. Amint már említettük, az előkerült másolat grafológiailag a XVIII. századi, de érdekes módon a XVII., illetve a

3. ábra. A *Hasznos orvoskönyv* 13. oldala

XVI. század nyelvhelyességevel íródott. Az is feltűnő, hogy a herbárium-másolat csíme erősen összeeseng az ismert magyar herbaristák munkáinak címével. Ezért a növénycikkeket azokhoz mértük. Arra a megállapításra jutottunk, hogy Kájoni „*Hasznos orvoskönyv*”-nek minden egyes növénycikke *Beythe András* 1595-ben Németújvárott (Güssing) megjelent Füveskönyvből [11] való, ezek hű másolatai. *Beythe* könyvében 275 növény gyógyászati leírását adja, ezekből Kájoni csak 244-et vesz át. A XVIII. századi herbárium-másolat is igazolja, hogy Kájoni *Beythe* növénycikkeit csak szelektív veszi át. Akáresak a Füveskönyvben a növénycikkek a „*Kék Liliomnak*” leírásával kezdődik. 18 növénycikk kihagyásával [12], nagyrészt a sorrendet sem változtatva másolja át *Beythe* szövegét. Kihagyott növénye — amint a másolat is igazolja — föleg idegen növények, bár így is jónéhány nem erdélyi növény is belekerült a herbáriumba.

A Kájoni-herbárium növénycikkei ugyan *Beythe* Füveskönyvének másolatai, de néhány esetben egy-egy toldalék is beépül a Kájoni szövegbe. Ezek közül egyesek Kájonira vonatkozó ismeretlen adatokat tartalmaznak [13]. A „*Gyertyán Fa*” szócikkébe miután a növény leírását adja, megjegyzi, hogy „En is ilyen fabul esináltum az virginabán majd 75. tangentakot, mikor az virginat esinalo valek 1625. esztendőben, Majusban Fr. Johannes Kajoni Valachus Organista Conv. Csi-kiensis Sacerdos”, majd folytatja a növény gyó-

Mathias Kájoni „Füveskönyv” 15. oldala

4. ábra. Az eredeti Kájoni herbárium 15. oldala

gyászati hasznával. Máshol anekdótászerű be-toldással bővül a növénycikk [14]. *Beythe* szövegé-hez viszonyítva rövidebb kiegészítések találhatók még a „Sárga Liliomnak”, a „Nád”, a „Bab”, a „Spárga”, a „Veres hagyma”, a „Kissebbik ezer jo fű” és a „Levisticom”, azaz a lestyán növény-cikkekben [15]. Ezeknek egy része a *Beythe* szöve-géhez viszonyítva a növény nevének kiegészítései, Kájoni, de néhol a XVIII. századi másoló utáni betoldás.

A Kájoni irodalom a Herbáriumot *Theodoricus Dorstenius* 1540-ben megjelent „Ortus sanitatis” című könyvével [16] hozza kapcsolatba. Úgy vélik, hogy ez a mű volt a Kájoni-féle herbárium forrás-munkája, mivel maga Kájoni kézirásos füves-könyvének tárgymutatója közé 1673-ban azt jegyzi be, hogy herbáriumát e mű „mértékére szabta” [17]. A füveskönyv forrásmunkájának ismeretében nyilvánvaló, hogy a Kájoni herbárium *Dorstenius* művére való utalása azt jelentette, hogy a leírt — vagyis a *Beythe* Fiveskönyvből másolt — növények a természetben könnyebben azonosíthatók a német orvos könyvének segítségével, hisz ez növényillusztrációját is tartalmazott. *Dr. P. Guzró György*, gyulafehérvári teológiai tanár szíves közlése révén tudjuk, hogy a mikházi ferencerendi könyvtár állományában a két világ-háború között volt egy olyan illusztrált latin nyelvű füveskönyv, amelyikben a növényillusz-trációk mellé Kájoni sajátkezű bejegyzésben a növények magyar elnevezései voltak feltüntetve. Valószínűleg a szóban forgó könyv *Dorstenius* Botanikonja lehetett.

Habár a Kájoni-herbárium *Beythe* Fiveskönyvénak másolata, de az tény, hogy Kájoni füves könyvet szerkesztett, és ebbe nem minden növény szó-cikkét vette át, arra enged következtetni, hogy Kájoni a növények ismeretében is jártas lehetett. Orvoskönyve révén a rászorultakat is gyakran segíthette, hisz az „Erdélyi statutumok is intéz-kedtek, hogy a ‘khirurgos testvér’ (valószínűleg a frater aromatarius) azonnal útrakeljen a patiká-jával, ha szenvédő ember izez nézik. Ezek használatára írhatta...” [18] — másolhatta — Kájoni herbáriumát. Tehát a Kájoni-féle füveskönyv fő érdeméül összeállítójának igyekezetét kell tekinteniink. Habár korának botanikai érdeklődése a kertkultúra felé irányult, az orvostudomány pedig a hagyományos galenusi szemlélettől kezd elfordulni. Kájoni feleleveníti, terjeszti a még ritka gyógynövényes könyvek hasznos tanácsait. Nem eredetiségre törekedett, hanem arra, hogy hasznos tudnivalókat gyűjtsön egybe, s így a kézírásos herbárium Kájoni humanista tenniakarását tükrözi.

Az előkerült 1700-as évekből származó másolat-törökérek azáltal, hogy Kájoni kevésbé ismert füves-könyvről nyújt értékes kiegészítést, igen jelentős dokumentum a csíksomlyói polihisztor munkásságáról. A másolat azt is bizonyítja, hogy Kájoni kézirásos herbáriuma Székelyföldön nemesak korában hanem még egy évszázad multán is igen kere-sett lehetett, hisz az orvosokban szűkönkötő Székelyföldnek égető szüksége volt népszerűsítő gyógyszati írásokra. Ez serkentette Kájont

a gyógyreceptek feljegyzésére, akárcsak *Melius Juhász Péter* Herbáriumának 1682-es székely-udvarhelyi vagy a Kájoni füveskönyvének még ismeretlen XVIII. századi másolóját.

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

1. Teljes címe: *Herbarium Az Faknac Fyvekne* nevekről, természetekről, és hasznairól. Magyar nyelvre, és ez rendre hosztja az Doctorae Könyveiből az Horhi Melius Peter. Nyomtatott Colosuárat Heltai Gáspárné Műhelyéhe, 1578. Eztendőben. Újrakiadási: *Communicationes Ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungariae*. 23. vol. Budapest, 1962 és *Melius Péter*: *Herbarium* Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bevezető tanulmánnal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte *Szabó Attila*. Kriterion Könyvkiadó, Budapest, 1978. —

2. Erdélyben egész sor kézirásos természettudományi munka ismeretes. Ezek közül legjelentősebb orvosi mű a XVI. századi *Ars Medica*. Erré vonatkozó gazdag irodalmat lásd *Spielmann József*: A közjó szolgálatában. Kriterion Könyvkiadó, Budapest, 1976. 310—313. A kézíratos herbáriumok, herbáriummásolatok nemcsak a földi könyvtárakban, hanem a közemberek házáinál is kízen forogtak. Ilyen herbáriumokat őriz az RSZK Akadémiai Könyvtára Kolozsvári Fiókjának Könyvtára és a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Dokumentációs Könyvtár. *Melius* Herbáriumából 1682-ben Székelyudvarhelyen kivonatolt másolat címe (*Kolozsvári Akadémiai Könyvtár*. Kéziratok. Ms. U. 104): *Herbarium*. Az Fáknak, füveknek nevekről. Természetekről. Természetekről és Hasznokról. Galenusból, Pliniusból és Lonicerus Adamból kiszedetettbén, elsőben ki nyomtatott, melyből 1682. esztendőben le irattatott; *Udvarhellyt*, tovább való kiterjedésnek okáért. Szóró szóra meg magyarázván... Erdélyben a herbáriumok túléltek magukat. Erré bizonyíték, hogy a füveskönyveket még a XVIII. században is fordították, másolták. Ilyen a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Dokumentációs Könyvtár Ms. 243. számú kézirata: *Orvoskönyv*, melyet néhai tudós és igen híres docto *Mattiolius* cseh nyelvre fordított a bővíttetett Herbáriumából a nyavalýáknak rendeszerént danckai keserves bujdosásában maga és gyermekei számokra összevezesdegegett és magyar nyelvre fordított néhai T. N. Vay Ádám uram árva özvegye, Tsömeri Zay Anna. Mostan pedig maga számára leírattatott mélt. L. B. Veselényi Kata 1766-ik esztendőben. —

3. *Kájoni János* 1629 végén vagy 1630 elején született a kalotaszegi Jegenyén (Leghia). A születési éve körül kételtyt épben két feljegyzés eredményezi, hisz az 1673-ban készült önképénék köríratában a következőket írja: „Frater. Pater Joannes Kajoni. Acetatis suae annor. 44”, míg az egyes szerzők által idézett kézírásos könyvébe (*Custodia története vagy Fekete könyv*) 1684. március 8-án azt jegyzi be, hogy életének 54., szerzetesi fogadalmának 36. évében jár. Legtöbb szerző Kájoni születési évét önképénék körírata szerint számitja, amelyet mi is elfogadhatóbbnak tekintünk. —

4. *Seprődi János*: A Kájoni-codex irodalom- és zene-történeti adalékok. Irodalomtörténeti Közlemények. XIX. évf. II. füzet. Budapest, 1909. 142. —

5. *Jénaki Ferenc*: Kájoni János énekes könyve és forrásai. Kolozsvár, 1914. —

6. *Borsos Fortunát*: P. Kajoni János Herbariuma. A Hirnök, 1922. XIX. évf. 19. sz. 437—438.; *Németh Gellért*: Kájoni János, a régi Erdély kultúrmunkása. Pásztortíz, 1926. XIII. évf. 14. sz. 320—323. —

7. *Drăganu, N.*: Mihail Halici. Contributie la istoria culturală românească. In: Daco-Romania, 1927. IV. vol. 77—168.; *Bologa, L. Valeriu* és *Izsák Sámuel*: A gyógyászat Erdélyben a feudális rendszer idején. In: Adalékok a R. N. K. orvostudományának történetéhez. Bukarest, 1976. 17. —

8. *Spielmann József* és *Spielmann Mihály*: Kájoni János „Herbarium”. Gyógyszerészet. 1977. 21. évf. 8. szám. 299—302. Ugyanez még: *Spielmann, József* — *Spielmann, Mihály*: Herbarul lui Ioanus Kajoni. Viața

Medicalá, 1977, XXIV. vol. nr. 3. 129—130. és Spielmann I. — Spielmann M.: L'herbare de Joanus Kajoni A XXV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus anyagában, 1977. —

9. Miklóssy V. Vilmos: Kajoni János herbáriuma. A Hét, 1977. VIII. évf. 37. sz. 10—11. Lásd még: Spielmann József — Spielmann Mihály: Nézzünk szét még egyszer a Kajoni-Herbárium forrásvidékén. A Hét, VIII. évf. 48. sz. 11; Miklóssy V. Vilmos: Tisztázzuk hátt! A Hét, 1978. IX. évf. 8. sz. 10—11. (A kézirat a Székelyudvarhelyi Múzeum könyvtáranyagában. L. sz. II. 654. —

10. A kézírásos füveskönyv 48 oldalon a következő növények — kisebb mértékben — leírását — nagyobb mértékben — gyógyszáti javallatát (név, természet, haszon) tartalmazza:

Kék Liliomnak, Sárga Vizi Liliomnak, Mezei Kapornak, Bécsi Fű [1], Spikinard, Levendula, Kapotnyak [2], Moh, Sáfrány, Örvény gyökér [3], Olay Fa, Terpentína Fa [4], Cyprus fa, Magos fenyő fa, Javor Fa, Kóris Fa [5], Nyar Fa, Jegenye Fa, Eger Fa, Nyír Fa, Szil fa [6], Galagonya fa, Nad, Tengeri Szőlő v. Veres Szőlő, Rosa, Puszpung, Kecze, Rugo Fa [7], Reketye Fa Füzz Fa, Cher Fa, Tógy Fa, Bik Fa, Gesztenye Fa, Poma grana Fa [8], Myrtus Fa, Cseresnye Fa, Megy Fa, Birs alma, Lencse Fa, Sabina [9], Cedrus Fa, Gyertyan Fa, Téli zöld, Fejer Tóvis, Egres [10] Fagyfa Fa, Has Fa, Palma Fa, Baraczk Fa, Tengeri Baraczk, Citrom [11], Körtvély Fa, Somm Fa, Veres Gyűrű Fa [12], Berekénye Fa, Szilva Fa, Kölkeny, Mondola Fa [13], Dio Fa, Mogyor Fa, Szedery Fa, Fige Fa [14], Te mondád Fű, Foenum Groecum, Len [15], Vad Len, Bab, Bagoly borsó, Lencse, Repa, Karo repa [16], Retek, Lorom, avagy Lapu, Laboda, Malva [17], Eőstor parey, Fejes Káposzta [18], Celka, Sparga nyul árnyék, Úti fű [19], Vizi úti Fű, Fekete menta, Kakies és Disznó Kék, Napra nező Fű avagy Cikoria [20], Tök, Ugorka, Dinnye [21], Görög Dinnye, Salata [22], Mustár, Hajdina, Basalium [23], Bak Szakal, Tik taray, Pár hagyma, Veres hagyma, Keserű hagyma, Magyaro hagyma, Fok hagyma [24], Torma, Pasztor Erszenye, Bors Fa, Bolha Fű [25], Disznó Repa, Kegyo trank, Natragulya, Beka Fű [26], Tyúk Szem, Eördög harapta Fű, Borostyan Fa, Nagyobbik Feeske Fű [27], Eger Fű, Festő virág, Rhabarbarum [28], Szent László Király Füve, Farkas alma, Édes tyúker [29], Nagyobbik ezer jő Fű, Kiszebbik ezer jő Fű, Föld epe, Szamur Tóvis [30], Bogáts Körö, Papa Fű, Medve talpú Fű, Iglicze [31], Alóé, Fejer Üröm, Barany Iróm [32], Seprő Ruta, Isop [33], Fekete Gyopar, Csombor [34], Sallya, Menta [35], Ló menta, Varadics, Bors Fű [36], Majorána [37], Nagy Ló here, Ruta [38], Levestricom, Sarga Repa [39], Anis avagy Beesi Körmeny, Kapor, Körmeny, Coriander [40], Borjú Fűl, Apion, Tarkony, Rosmarin, Disznó Körmeny [41], Negella, Ragadó Fű, Cser levelű Fű, Chamedris [42], Méh Fű, Pöszürse, Ló Here [43], Moly Fű, Fok Hagyma szagú Fű, Fekete Irón, Firtos Fű [44], Golya Köröm, Gyékénye fű, Szent Janos Füve [45], Vad sallya, Vizi Tök, Mátra Fű, Eőkör Szem, Basalnak [46], Nap Kása, Fejer malva, Malva Rosa, Kender, Csengő Fű vagy Csengő virág [47], Eb Kapor, Bak fű, Disznó Pászit, Salamon Peesteti, Nadály [48]. A Kajoni-féle Hasznos orvokönyv növénynevanyagának feldolgozását más nyomtatott és kéziratos forrásokban (XVI—XVII. sz.) szereplő magyar növényekkel együttesen lásd a Melius Herbárium megjelenésének 400. évfordulójára kiadott kötetet (1. sz. jegyzet) Összehasonlító Növényjegyzék c. fejezetében 444—488. —

11. Teljes címe: Fives könüv. Fiveknek es Faknak Nevőkről. Termézetőkről es Hasznokról irattatot es szörözöttet Magyar nyelvön az fő Doctorknak es termesztet tudo orvosoknak Dioscoridesnek es Matthiolusnak bőlts irasokhul. Beythe Andras által. Nimet Vivarat. 1595. Erre vonatkozóan lásd még: Sadler J.: A növénytan történetei honunkban a 16. dík században. In.: A. M. K. Természettud. Társ. Évkönyvei I. 1841—1845.; Kanitz A.: Versuch einer Geschichte der ungarischen Botanik. Halle, 1865.; Gombocz Endre: Melius és Beythe András. Magyar Nyelv, 1919, XV. köt. 1—2. sz. 28—30.; Gombocz Endre: Beythe András „Füveskönyvének”

kritikája. Botanikai Közlem. 1919. XVIII. köt. (1920). 29—34.; Gombocz Endre: A magyar botanika története. Budapest, 1936. 56—59.

A Kajoni-herbárium tisztázását felvétő szakközleményekben (lásd a 8. számú jegyzetnél) a szerzők az eredeti Kajoni füveskönyv 15. oldaláról készült fénymásolatot (a Pásztortúzben közölt fotókópiát) Melius Herbáriumnának megfelelő növénycikkeihez mérték. A szerzők a hasonlósással révén bizonyosnak vélik, hogy „Kajoni János nemesak ismerte, hanem művében fel is használta Melius munkáját”. Természetesen egy oldalas fotókópia után nem lehet vélegeset mondani a 84 oldalra terjedő kéziratról, de amikor Kajoni füveskönyvét Melius Herbáriumával hozzákk kapcsolatba, csak távolról közelítik meg a valóságot. Tekintettel arra, hogy a magyar orvosbotanikának van még egy jelentős XVI. századi állomása (Beythe Fiveskönyve, 1595), a Kajoni-féle anyag növénycikkeit ezzel is összehasonlíttatják. minden kétséget kizárolag behívonyosodott, hogy nemesak az eredeti herbáriumból ismert két fotókópia, hanem az előkerült XVIII. századi másolat (Hasznos orvokönyv) minden egyes növénycikke Beythe munkájából való. Bizonyosáig idézzük párhuzamosan a „Vizi tök” (bizonyára a *Nymphaea alba* L.) növénycikkét Beythe András Fiveskönyvből és Kajoni János Hasznos orvokönyvből:

Beythe Fiveskönyv, 90 a—b.

Vizi Töknek.

Nevezetij.

Deiakul, *Nymphaea*, *Nenuphar*. Magyarul: Vizi tök: iszapos helyöket es to allasokat szeret.

Ternoezeti.

Az vizi töknek mind az gyökere es mind az magva szarazto termezetű.

Haznaij.

Az gyökeret ha megh szaraztad, meg töröd es borban meg izod, ver hast el allat rulad. Has falastis jo vele meg kenni. Ha zurokkal az hajakra chijnalod, azokat meg vastagitya hogy lené koppagyanak.

Az maguat ha ki meg isza, ferfiusagat roeg erőtlentij.

Kajoni Hasznos orvokönyv, 46 C.

Vizi Tök

Hasznai Deak, Nymphaea, Nenuphar. Magyarul Vizi tök. Természeti. Iszapos helleket, és tó allasokat szeret. Az vizi töknek, mind az gyökere, es mind az magva szarazto. A gyökeret ha meg szaraztad, meg töröd, es borban meg iszod verhast el allat rulad. Has fajust is jo vele kenni. Ha szurokkal az hajakra csinalod, azokat meg vastagítjá hogy le ne húlyanak, ne koppadgyanak: Az magyat az ki meg isza, ferfiusagot meg erőtlentij.

A növénycikkek közötti kapcsolat nem kíván további bizonyítást.

12. Kajoni herbáriumnának a XVIII. századi másolat-töredéke Beythe Fiveskönyvét a 97. oldalig követi. Kímaradt növénycikkek: Zélnicze fanak, Sarfűznek, Narantsnak, Nyaspolya fanak, Baraczának, Török borsónak, Borsonak, Mohar kölesnek, Holló babnak, Mise gyertya, Varjú borsonak, Fekete hagymának, Kigyo hagymának, Keserű fűvnek, Kigyo nyelvnek, Kókörchinnak, Kissebbik fetske fivnek, Metengnek.

13. Miklóssy V. Vilmos: „Mikor az virginat csinalo valek...”, Muzsika, 1978. XXI. évf. 2. sz. 44.

14. A „Fejes Káposzta” növénycikket Kajoni még megtoldja a következőkkel: „Nincsen job dolog mint mikor a szegény ember amaz szep kaposztat meg apretvan, meg fözi igen szep disznó új orjaval, azután meg borsollya es saffronyozza, es hozza ülven egessegesen eszik benne, jo bor, avagy sör leven melete, Matyas Király meg kevanta volt: Budan; az magyar orszagnak kedves ezzmere, az szegény embernek kedves eledele. Ha mikor ki telik csak teyfeles szalonna is kedvessen meg eszik: melytől en sein igen futnek, ha jelen volna”.

15. A Hasznos orvos könyv növénycikleinak kiegészítései Beythe Fives könyvéhez viszonyítva: A „Sárga Liliomnak” címében későbbi frással betoldódik a „Vizi” szócska, így a növénycikk megnevezése „Sárga Vizi

Liliomnak"-ra változik. A „Nad"-ról szóló cikk eredeti írással megtoldódik még a következővel: „Az mohatő órizkedgyel, mert füledben esik meg süketít". A „Bab" cikkét szintén kiegészít: „Egybe rontott babbal féljeg tölt meg egy üveget, és igen erős etzettel azon üvegöt tölt tele, s érled hárrom, vagy negy napokig, azután vigyisd más gyenge etzettel egybe, mind erős etzetté valik". A „Sparga" mellé a „nyúl árnyék" megnevezést is hozzáadták. A Növényekk végét egy későbbi írás egészít ki: „Gyökerét tudd fogadnálk odvába s fajdalmat szünteti. Ha porrá tézed gyökerét, és a fogad odvába öntök, fogadom fajdalom nélküli kiveti". A „Veres hagyma" cikkét szintén egy későbbi írás bővíti ki: „A parasában meg sült hagymát vágd két felé, s kösd a szörös helyre, meg koppasztva, s fejér szort fog nevelni". A „Kiszebbik ezer jó Fű" megnevezése mellé későbbi írásban a „Föld epe" kiegészítést találunk, míg a „Levisticum" magyar elnevezését a „Léstyán"-t a XVIII. századi másoló valószínűleg már Kájoni-t veszi át.

16. *Seprődi János, Boros Fortunát és Németh Gellért i. m. Bizonyára a szerzők Dorstenius Theodoricus: Botanicon, continens est, descriptiones et icones ad vivum effigitas. Francofurti, 1540 című művére utalnak,*

17. *Boros Fotrunát és Németh Gellért* (6. számú jegyzet) idézik Kájoni sajátkezű bejegyzését, amelyet füveskönyvnek tártygymutatója köze 1673-ban írt: „Úgy vagyok, hogy ezt a Herbariumot nem ilyen moeskosan írtam volt, de mivel, hogy csak magánosan volt, a tatárrájáskor, mikor Csíkok eloszták, nem tették volt száraz helyre a többi könyvvel és a víz miatt elrothatott, most azért szépen (mivel akkor is ehez a könyvhöz szabtam volt) jövendőveli szükségre ezen Herbariummal bé kötettem. Igen szép táblát csináltattam neki. Milesimo sexcentissimo septuagesimo tertio. Fr. Joanus Kajoni".

A szerzők a bejegyzésből arra következtetnek, hogy Kájoni füveskönyvét az 1661-es tatárrájárs előtt szerkesztette és forrásnunkája éppen Dorstenius latin nyelvű haerbárium volt.

18. *Németh Gellért: Kajoni János, a régi Erdély kultúrmunkása. Pásztortűz, 1926. XII. évf. 14. sz. 322.*

В. В. М и к л о ш и: Полезная врачебная книга Яноша Кайони и ее источники

Вспоминая 350-летнюю годовщину со дня рождения Яноши Кайони автор критически оценивает медико-ботаническую деятельность известного полигистора XVII. века из Чикшомии. Кайони в истории культуры больше вспоминают по музыкальной антологией его имени, т. н. кодексу Кайони и созданного им в Чикшомии печатного двора. В 1977 в Секешфудвархе нашли остаток неизвестной копии гербария Кайони из 1720—1730 гг. По сравнению текста 181 статьи о растениях автором установлено, что эти статьи гербария Кайони представляют собой копии книги Бейте о травах. Однако Кайони не взял все статьи и по сравнению с текстом Бейте произвел некоторые короткие дополнения возвращая и рас пространяя полезные советы тогда еще редких книг о лечебных растениях и рецептах.

(Muzeul Jud. M. Cîuc, Str. Dózsa György Nr. 2. 4100 Miercurea-Cîuc, R. S. România)

Erkezett: 1979. X. 29.

V. V. Miklóssy: *János Kájoni's useful medical book and its sources*

In remembrance of the 350th anniversary of János Kájoni's birth, the author presents a critical assessment of the medical—botanical work of the 17th century renowned polihistor from Csíksomlyó. History of culture recalls Kájoni mainly as the author of the musical anthology called the Kájoni-codex and as the founder of the printing house in Csíksomlyó. In 1977, a fragment of the copy of the Kájoni-herbarium dating from 1720—1730 was found in Székelyudvarhely. Comparison of the text of 181 items of plants showed that Kájoni's herbarium was a copy of Beythe's herbarium, though Kájoni did not adopt all the texts, moreover added some short supplementary remarks to Beythe's text. These supplements revived and helped to spread the useful advices of the herbaria of medical plants and of medical concoctions.

V. V. Miklóssy: *Das nützliche Ärztebuch von J. Kájoni und dessen Quellen*

Zur Erinnerung auf die 350. Jahreswende des Geburtes von János Kájoni wird die medizinisch-botanische Tätigkeit des berühmten Polyhistors aus Csíksomlyó kritisch gewertet. Kájoni wird hauptsächlich durch die nach ihm benannte musikalische Anthologie, den sog. Kodex Kájoni und durch die von ihm zustandegebrachte Druckerei von Csíksomlyó erwähnt. In 1977 wurde in Székelyudvarhely ein bisher unbekanntes, aus 1720—1730 stammendes Abschriften-Bruchstück des Kájoni-Herbariums gefunden. Auf Grund des Vergleiches von den Texten der 181 Pflanzenarten wird es festgestellt, dass diese die Kopien des Beythe-Kräuterbuches wären. Kájoni hat nicht alle Artikel übernommen, hat aber manche kürzere Ergänzungen durchgeführt, in denen die nützlichen Ratschläge der alten Pflanzenbücher u. Heilrezepte wieder erhebt worden sind.

* V. V. Miklóssy: *La utila kuracisto-libro de János Kájoni, kaj ĝiaj fontoj*

Memorante pri la 350-a datreveno de la naskiĝo de János Kájoni, la aŭtoro kritike takas la kuracisto-botanikan verkaron de la fama polihistoro, vivinta en la XVII-a jarcento en Csíksomlyó. La kulturhistorio mencias Kájoni-n pri la de li nomita muzika antologio (la tiel nomata Kájoni-kodesko), kaj pri la kreita de li presejo en Csíksomlyó. En la jaro 1977 en Székelyudvarhely oni trovis ĝis nun nekonatan kopio-fragmenton de la Kájoni-herbario, devonanta el la jaroj 1720—1730. Surbaze de komparo de 181 plantartikoloj de la Kájoni-herbario la aŭtoro konstatas, ke la teksto estas kopioj de la herbo libro de Beythe. Sed Kájoni ne transprenis ĉiujn vortartikolojn, eĉ kompare al la teksto de Beythe li faris mallongajn kompletigojn, revivigante kaj disvastigante la utilajn konsilojn de la tiam ankoraŭ raraj kuracplantaj libroj kaj receptoj.

HARC A KÓRHÁZI FERTŐZÉSEK ELLEN

ífb.: ÖAZ, 33, (26), 494 (1979).

A kórházakban ápolt betegek 5—6%-a betegséget okozó esirákkel fertőződik. Az ennek folytán beálló kár Ausztriában évi 2 milliárd schillingre tehető (a kórházban szerzett betegség gyógyítása, hosszabbra nyúlt kórházi tartózkodás). Most különleges kiképzésben részesülő ápolónők bevezetésével kívánják ezt a kockázatot csökkenteni. Feladatuk a kórházban felleltető fertőző góciók felkutatása és semlegesítése. Az első ilyen tanfolyamt most végezte el 52 ápolónővér a bécsei higién-

nai intézetben. Egy héten át ismertették a nővérekkel a „hospitalizmus"-nak nevezett kórházi fertőzések megelőzésének módszereit. A cél az, hogy az ápolónő a betegek kórházműből és laborleleteiből még a beteggyűnlé pépes legyen megállapítani, nem történt-e kórházon belüli fertőzés. Ha ilyennel találkozik, kötelessége a fertőző góć megkeresése és megfelelő hatálytalánítása. A higénikusok számítása szerint a kórházi fertőzéseknek csupán 10%-os csökkenése 250 millió megtakarítást jelentene minden évben Ausztriának (161).

R. B.